

ผลกระทบการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งต่อภูมิทัศน์พื้นที่
ริมน้ำโขง: กรณีศึกษาชุมชนท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน
จังหวัดนครพนม

Effects of Building a Levee on the Vernacular
Landscape along the Mekong River: A Case Study of
Tha Uthen Community, Tha Uthen District,
Nakhon Phanom Province

โกวิท วาปีสิลป^{1*}, ทรงภพ เมฆพรรณโอภาส², สุภโชค มาตย์เมือง³

^{1,2} คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

³ ประชาชนชุมชนท่าอุเทน

Kowit Wapeesilp^{1*}, Songbhop Mekkapan-opas², Supachoke Martmuang³

^{1,2} Faculty of Architecture, Urban Design and Creative Arts, Mahasarakham University

³ People in Tha Uthen Community

* Corresponding author, Email: bfour_mla53@hotmail.com

Received: 15/09/2023

Revised: 23/10/2023

Accepted: 23/12/2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน 2) ศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงที่มีต่อภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้าง การสำรวจและสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนาแบบกลุ่ม ผลการวิจัยพบว่าชุมชนท่าอุเทนมีองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขง 5 อย่าง ได้แก่ 1) แม่น้ำโขง 2) ตลิ่งแม่น้ำโขง 3) ต้นไม้ 4) อาคารและสิ่งปลูกสร้างริมตลิ่งแม่น้ำโขง 5) มนุษย์ มีผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งต่อภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงจำนวน 4 ด้าน ได้แก่ 1) สูญเสียพื้นที่ทำเกษตรริมแม่น้ำโขงอันเป็นภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงที่สำคัญ 2) ชุมชนถูกลดทอนความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะผลผลิตทางการเกษตร 3) วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงเปลี่ยนแปลงไป 4) องค์ประกอบของภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงถูกทำลายจนอาจสูญหายไปในอนาคตอันใกล้

คำสำคัญ: เขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขง, ภูมิทัศน์พื้นที่, ชุมชนท่าอุเทน

Abstract

The objectives of this research were to 1) study the elements of the vernacular landscape along the Mekong River, Tha Uthen Community, and 2) study the effects of building a levee on the Mekong River on the vernacular landscape along the Mekong River, Tha Uthen Community. Research tools were an in-depth (unstructured) interview, participant observation, and focus group. The research found that the Tha Uthen community had five elements of the vernacular landscape along the Mekong River, including 1) the Mekong River, 2) the riverbanks of the Mekong River, 3) trees, 4) buildings and structures along the riverbanks of the Mekong River 5) humans. There were four effects of building a levee on the vernacular landscape along the Mekong River, including 1) loss of agricultural land along the Mekong River, which was the important vernacular landscape along the Mekong River; 2) food security in communities was reduced; especially agricultural products; 3) traditional way of life of communities related to the Mekong River had changed; 4) elements of the vernacular landscape along the Mekong River were destroyed and might loss in the near future.

Keywords: Levee on the Mekong River, Vernacular Landscape, Tha Uthen Community

1. บทนำ

ชุมชนท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำโขง มีบทบาทเป็นชุมชนพักอาศัยแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบท ประชาชนมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในพื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำโขงและรอบชุมชน จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเป็นผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างแม่น้ำโขงและชุมชน ก่อเกิดเป็นวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำอย่างมากมาย เช่น วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อแม่น้ำโขง การคมนาคมทางน้ำ การค้าขาย การเลี้ยงชีพด้วยการทำประมงและทำเกษตรกรรมริมตลิ่งแม่น้ำโขงด้วยการตัดแปลงสภาพภูมิประเทศของตลิ่งแม่น้ำโขงที่สัมพันธ์กับระดับน้ำในแต่ละช่วงฤดูกาลให้สามารถเพาะปลูกพืชผักไว้บริโภคในครัวเรือนได้ การทำเกษตรกรรมริมแม่น้ำโขงนับเป็นภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape) (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2547) ที่สำคัญและสะท้อนเอกลักษณ์ของชุมชนริมแม่น้ำโขงอย่างชัดเจน ซึ่งภูมิทัศน์พื้นถิ่นเกิดจากการผสมผสานกันระหว่างองค์ประกอบภูมิทัศน์ทั้งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพื้นที่แห่งนั้น (Place identity) (ศนิ, 2549 : 143)

ในช่วง พ.ศ. 2559 ได้เริ่มมีโครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งริมแม่น้ำโขงจากทางภาครัฐ ลักษณะเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กผสมหินทิ้ง มีแผนการก่อสร้างแบ่งออกเป็นระยะตลอดความยาวของแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านชุมชน โดยในระยะแรกได้มีการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งขึ้นบริเวณหน้าวัดพระธาตุท่าอุเทนถึงหน้าที่ทำการเทศบาลตำบลท่าอุเทนหลังเก่า ซึ่งการเข้ามาของเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงนั้นได้สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตริมน้ำเดิมของคนในชุมชนเป็นอย่างมากโดยเฉพาะการทำเกษตรกรรมริมแม่น้ำโขง ด้วยมีรูปแบบเขื่อนที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตริมน้ำ ในบางช่วงมีระยะยื่นของเขื่อนมากและคาดผิดลิ่งด้วยหินทิ้ง ส่งผลให้กายภาพของตลิ่งเปลี่ยนไปจนไม่สามารถใช้เพาะปลูกพืชผักตามฤดูกาลและเลี้ยงปลาในกระชังได้จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาเป็นต้นจุดประกายให้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยมีขอบเขตการศึกษา ด้านพื้นที่ตลอดความยาวชุมชน 2.687 กิโลเมตร และมีความกว้างจากตลิ่งริมแม่น้ำโขงเข้ามายังชุมชนในระยะ 150-200 เมตร (ดังภาพที่ 1)

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน
2. ศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงที่มีต่อภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน

ภาพที่ 1 ขอบเขตการศึกษาด้านกายภาพ (ที่มา: ผู้วิจัยดัดแปลงและปรับปรุงจาก Google Earth, 2566)

3. วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมในลักษณะการจัดการสนทนาแบบกลุ่ม การร่วมสำรวจระหว่างผู้วิจัยกับคนในชุมชน และการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ผลการศึกษาดำเนินการตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยกำหนดวิธีการดำเนินงานมีรายละเอียดดังนี้

3.1. กลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

3.1.1. กลุ่มประชากร

- 1) กลุ่มผู้รู้ ประกอบด้วย นักวิชาการ ผู้นำทางความเชื่อท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น (เทศบาล ตำบลท่าอุเทน)
- 2) กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมริมแม่น้ำโขง
- 3) กลุ่มผู้ใช้งานพื้นที่ริมแม่น้ำโขงทั่วไป ประกอบด้วย ประชาชนในชุมชนท่าอุเทน

3.1.2. กลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้มีการกำหนดกลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ โดยมีการเลือกจาก 2 วิธี คือ แบบเจาะจงและจากความบังเอิญ ประกอบด้วย

- 1) กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรรมริมแม่น้ำโขง เลือกแบบเจาะจง จำนวน 10 ราย
- 2) กลุ่มผู้เลี้ยงปลาในกระชังริมแม่น้ำโขง เลือกแบบเจาะจง จำนวน 5 ราย
- 3) กลุ่มประชาชนที่มีบ้านอยู่ริมแม่น้ำโขง เลือกแบบเจาะจง จำนวน 10 ราย

3.2. วิธีการศึกษา

การศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงที่มีต่อภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน ได้ใช้เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่

- 3.2.1. การใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้างกับกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างทั้งสามกลุ่ม เพื่อเก็บข้อมูลความคิดเห็นในด้านองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงที่มีต่อภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน
- 3.2.2. การสำรวจและสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างทั้งสามกลุ่ม เพื่อเก็บข้อมูลเชิงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ตลิ่งแม่น้ำโขงในการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ เช่น การทำเกษตรกรรม การทำประมง การประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อของคนในชุมชน และเก็บข้อมูลบริเวณที่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพของตลิ่งอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขง เพื่อนำมาวิเคราะห์ผลกระทบ
- 3.2.3. การสนทนาแบบกลุ่มย่อย (focus group) เพื่อนำข้อมูลที่ได้อภิปรายและสรุปผลการศึกษาร่วมกันของภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงที่มีต่อภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน

3.3. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย

มีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัย ดังนี้

- 3.3.1. การศึกษา รวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 3.3.2. การสำรวจภาคสนาม มีขั้นตอนดังนี้

- 1) การสำรวจด้วยแผนที่ภูมิประเทศและภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อบันทึกข้อมูลทางด้านกายภาพพื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน
- 2) การสัมภาษณ์กลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง โดยการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบไม่มีโครงสร้าง
- 3) การสนทนากลุ่มย่อย ใช้ในการสนทนากับกลุ่มตัวอย่างเพื่ออภิปรายข้อมูลและสรุปผลการศึกษา
- 4) การถ่ายภาพ ใช้ในการบันทึกสภาพทางกายภาพ วิถีชีวิตและการใช้พื้นที่ริมแม่น้ำโขงของชุมชนท่าอุเทนในปัจจุบัน

3.4. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนามด้วยแผนที่และภาพถ่าย มาวิเคราะห์และอภิปรายกลุ่มย่อยเพื่อสรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งต่อภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน

3.5. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลการศึกษาโดยใช้รูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (analytical description) ตามลำดับของเนื้อหาของวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้

4. ผลการศึกษา

4.1. กายภาพและบริบทของชุมชนท่าอุเทน

ชุมชนตั้งอยู่บนพื้นที่ราบริมแม่น้ำโขง ทิศเหนือติดแม่น้ำโขง ทิศตะวันออกและทิศตะวันตกพื้นที่เกษตรกรรม (นาข้าว) ทิศใต้ติดทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 212 และพื้นที่เกษตรกรรม (นาข้าว) ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีบึงน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ชื่อ บึงมอ เป็นแหล่งน้ำอุปโภคและใช้ในการเกษตรที่สำคัญของชุมชน ในอดีตชุมชนท่าอุเทนเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานบริเวณวัดกลาง ก่อนจะมีการขยายตัวของชุมชนจากบริเวณวัดกลางไปตามลำน้ำโขงในแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ ก่อนจะขยายตัวออกไปยังด้านทิศใต้ ตามการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกที่มีความสะดวกสบายมากขึ้นกลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ในปัจจุบัน บริเวณที่มีการทำเกษตรกรรมริมแม่น้ำโขงปลูกผักตามฤดูกาลและเลี้ยงปลาในกระชังพบได้ตลอดความยาวแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านชุมชน

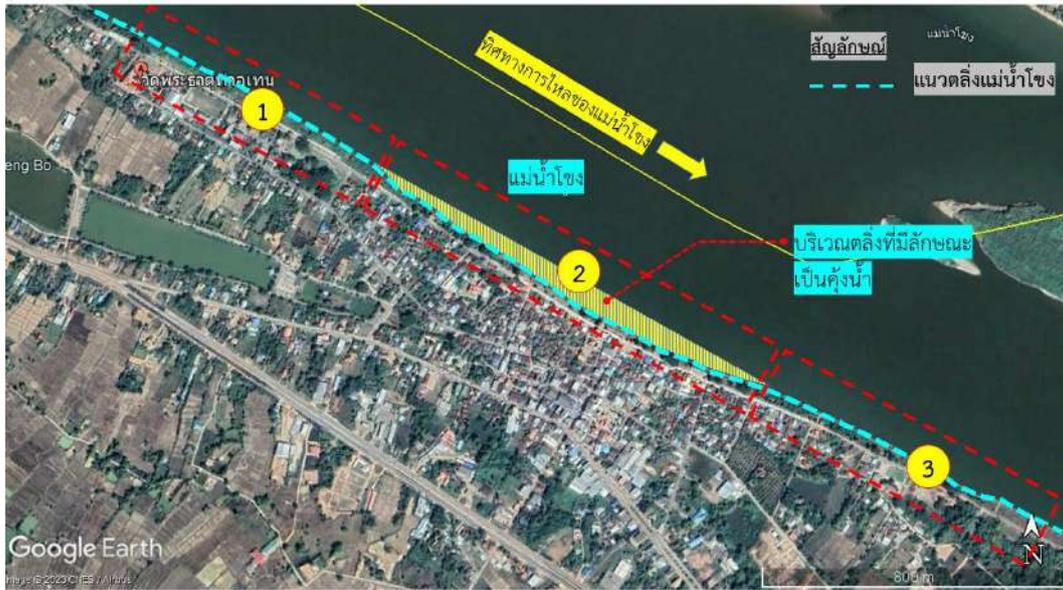
ภาพที่ 2 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนท่าอุเทนในปัจจุบัน
(ที่มา: ผู้วิจัยตัดแปลงและปรับปรุงจาก Google Earth, 2566)

ภาพที่ 3 การทำเกษตรริมแม่น้ำโขงและเลี้ยงปลาในกระชัง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

4.2. ลักษณะกายภาพของตลิ่งแม่น้ำโขงบริเวณชุมชนท่าอุเทน

ลักษณะกายภาพของตลิ่งแม่น้ำโขงบริเวณชุมชนท่าอุเทนสามารถจำแนกได้เป็น 3 บริเวณ ตามลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏ ได้แก่ บริเวณที่ 1 หน้าวัดพระธาตุท่าอุเทนถึงหน้าที่ทำการเทศบาลตำบลท่าอุเทนหลังเก่า มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบและค่อยๆ ลาดชันลงสู่แม่น้ำโขง บริเวณที่ 2 หน้าที่ทำการเทศบาลตำบลท่าอุเทนหลังเก่าถึงซอยสตีตย์อำนาจ มีลักษณะตลิ่งลาดชัน ด้วยมีลักษณะเป็นคิ่งน้ำ จากการกัดเซาะของกระแสน้ำจากการไหลกระทบสันดอนทรายกลางแม่น้ำโขง บริเวณที่ 3 ซอยสตีตย์อำนาจถึงพื้นที่ท้ายเมือง มีลักษณะที่ราบขนาดเล็กและค่อยๆ ลาดชันลงสู่แม่น้ำโขง โดยทั้ง 3 บริเวณนี้มีการใช้ภูมิปัญญาเข้าปรับใช้พื้นที่ให้สามารถทำการเกษตรได้เพื่อเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญให้กับชุมชน พบมากที่สุด คือ การปลูกพืชผักตามฤดูกาล รองลงมาคือการเลี้ยงปลาในกระชัง

ภาพที่ 4 การจำแนกลักษณะตลิ่งแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน
(ที่มา: ผู้วิจัยตัดแปลงและปรับปรุงจาก Google earth, 2566)

4.3. บทบาท คุณค่า และความสำคัญของตลิ่งริมแม่น้ำโขงต่อชุมชนท่าอุเทน

ตลิ่งริมแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทต่อชุมชนท่าอุเทนในแง่ของการเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับสายน้ำ เกิดเป็นวิถีชีวิตที่มีการใช้ประโยชน์จากตลิ่งแม่น้ำโขงในด้านต่างๆ ที่มีคุณค่าและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนท่าอุเทนจากอดีตถึงปัจจุบันสรุปได้ ดังนี้ 1) แหล่งอาหารสำคัญของชุมชน กล่าวคือ เป็นพื้นที่ทำเกษตรตามฤดูกาล จากปัจจัยของความอุดมสมบูรณ์ของดินที่เอื้อต่อการเพาะปลูกและอยู่ใกล้น้ำ เป็นพื้นที่ทำประมงพื้นถิ่น เช่น การเลี้ยงปลาในกระชัง และหาปลาริมฝั่งและในแม่น้ำโขง 2) ตั้งถิ่นฐานชุมชน จากความสำคัญของน้ำซึ่งเป็นปัจจัยหลักต่อการตั้งถิ่นฐานในอดีตที่ต้องตั้งชุมชนอยู่ใกล้น้ำเพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ 3) พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อในท้องถิ่น แม่น้ำโขงเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ต้องเคารพ ยำเกรงต่อธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติที่อธิบายไม่ได้ เกิดเป็นวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำสืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรม 4) แหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ/ครึ่งบกครึ่งน้ำริมฝั่งแม่น้ำโขง แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำขนาดกว้างใหญ่ ในแต่ละฤดูกาลมีการเปลี่ยนแปลงของระดับและกระแสน้ำที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก พื้นที่ตลิ่งแม่น้ำโขงจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่มีลักษณะของระบบนิเวศเอื้อต่อการอยู่อาศัย หลบภัย เป็นแหล่งอาหาร และการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติของสัตว์น้ำในแม่น้ำโขง

ภาพที่ 5 วิธีชีวิตและผลผลิตจากตลิ่งแม่น้ำโขง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

4.4. องค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนท่าอุเทนมีลักษณะองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นริมแม่น้ำโขงที่ประกอบรวมกันกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่จำนวน 5 อย่าง ได้แก่ 1) แม่น้ำโขง อันเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำ 2) ตลิ่งแม่น้ำโขงที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุจากดินตะกอนที่พัดพามากับสายน้ำในช่วงฤดูฝนมาทับถมบริเวณตลิ่งแม่น้ำโขงเป็นประจำทุกปี เป็นพื้นที่สำคัญในการเพาะปลูกพืชผักตามฤดูกาลเป็นแหล่งอาหารสำคัญหล่อเลี้ยงชุมชน 3) ต้นไม้ ได้แก่ ต้นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่และมีลักษณะเด่นต่อการรับรู้และจดจำของผู้คน เช่น ขนาด ความสูง ดอก และทรงพุ่มที่มีความสวยงามบริเวณริมตลิ่งแม่น้ำโขงทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติและปลูกโดยมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญในด้านเป็นภูมิสัญลักษณ์ (landmark) สร้างการรับรู้ (sense of place) ในพื้นที่และเป็นความทรงจำที่ดีของคนในชุมชนจากในอดีตจนถึงปัจจุบัน ต้นไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ต้นจามจุรี และหางนกยูงฝรั่ง 4) อาคารและสิ่งปลูกสร้างริมตลิ่งแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีตหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม เช่นเดียวกับรูปแบบของสังคมไทยทั่วไป (เกรียงไกร เกิดศิริ 2551 : 18) เนื่องจากในอดีตบริเวณนี้เป็นพื้นที่เชื่อมต่อทางวัฒนธรรมที่หลากหลายจากสายน้ำโขง โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยร่วมกันอย่างสงบสุข ได้แก่ ชาวไทญ้อ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของชุมชนท่าอุเทน รองลงมาได้แก่ ชาวไทลาว และไทยวนตามลำดับ ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้มีลักษณะและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่หลากหลายทั้งสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก เช่น บ้านพักอาศัย อาคารค้าขาย อาคารราชการ และอาคารทางศาสนา จากความสำคัญขององค์ประกอบด้านอาคารและสิ่งปลูกสร้างนี้ได้กลายเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ชุมชนท่าอุเทนได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นย่านชุมชนเก่า (โกวิท วาพิศิลป์,

2557 : 28) แห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5) มนุษย์ ได้แก่ คนในชุมชนท่าอุเทนที่รู้จักเรียนรู้สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว
สั่งสมประสบการณ์จนเกิดเป็นภูมิปัญญา นำมาใช้ปรับสภาพภูมิประเทศเพื่อการดำรงชีพ

องค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขงทั้ง 5 อย่างนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การเลือกที่ตั้งชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค เพาะปลูก การคมนาคม ติดต่อกับชาย การใช้ภูมิปัญญาปรับสภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเพื่อการดำรงชีพเกิดวัฒนธรรมความเชื่อที่เคารพแม่น้ำ และถือปฏิบัติเรื่อยมา กลายเป็นวิถีชีวิตและลักษณะเด่นเฉพาะทางภูมิทัศน์หรือเรียกได้ว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขง ชุมชนท่าอุเทน

ภาพที่ 6 แม่น้ำโขงและตลิ่งริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

ภาพที่ 7 ต้นไม้ที่มีลักษณะเด่นบริเวณริมแม่น้ำโขง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

ภาพที่ 8 อาคารและสิ่งปลูกสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและได้รับอิทธิพลตะวันตก ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง
ในระยะ 150 เมตร จากแนวตลิ่ง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

ภาพที่ 9 มนุษย์และการปรับใช้สิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงชีพ (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

4.5. รูปแบบเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขง

จากการศึกษารูปแบบเขื่อนจากเอกสารและผลการสำรวจเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงบริเวณที่มีการก่อสร้างไปแล้ว ตลอดแนวแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านชุมชนท่าอุเทนพบว่า มีลักษณะเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กคาดผิวหน้าตลิ่งด้วยหินทิ้ง สามารถจำแนกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ 1) เขื่อนกำแพงกันดินมีทางเดินด้านบน ขนาดกว้าง 2.50 เมตร ผิวตลิ่งลาดตาดผิวด้วยหินทิ้ง เขื่อนรูปแบบนี้เป็นแบบเขื่อนหลักที่จะทำการก่อสร้างตลอดทั้งแนวตลิ่งแม่น้ำโขง 2) เขื่อนกำแพงกันดินผสมที่นึ่งลักษณะขั้นบันไดยื่นลงสู่ตลิ่งแม่น้ำโขง ขนาดกว้าง 7 เมตร จากแนวขอบตลิ่งเดิม เพื่อใช้ในการนั่งชมประเพณีไหลเรือไฟ เขื่อนรูปแบบนี้มีการกำหนดจุดและดำเนินการก่อสร้างแล้วบริเวณหน้าที่ทำการเทศบาลท่าอุเทนหลังเก่าถึงซอยราษฎร์อุทิศแต่ยังไม่แล้วเสร็จ ปัจจุบันปี พ.ศ. 2566 การก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงมีการดำเนินการก่อสร้างไปแล้วบางส่วน ตามการแบ่งระยะการพัฒนาและงบประมาณ จากข้อมูลการสำรวจและนำมาวิเคราะห์พบว่าเขื่อนป้องกันตลิ่งทั้งสองรูปแบบนี้มีรูปแบบไม่สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และวิถีชีวิตริมน้ำเดิมของชุมชนด้วย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพบริเวณตลิ่งแม่น้ำโขงไปอย่างสิ้นเชิง และได้ส่งผลกระทบต่อให้องค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นชุมชนท่าอุเทนเดิมบางองค์ประกอบลดน้อยลงและบางองค์ประกอบนั้นสูญหายไป

ภาพที่ 10 สถานะการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทน
(ที่มา: ผู้วิจัยตัดแปลงและปรับปรุงจาก Google Earth, 2566)

ภาพที่ 11 เขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงรูปแบบที่ 1 (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

ภาพที่ 12 เขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงรูปแบบที่ 2 (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

4.6. ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขง

การก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงนั้นส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงและกว้างขวางต่อวิถีชีวิตริมน้ำดั้งเดิมของคนในชุมชนท่าอุเทน รวมถึงองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขงที่สำคัญทั้ง 5 อย่าง โดยเฉพาะกายภาพของตลิ่งแม่น้ำโขงที่เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง สรุปได้ดังนี้ 1) สูญเสียพื้นที่ทำเกษตรกรรมริมตลิ่งแม่น้ำโขงไปจำนวนมาก คงเหลือเพียงบริเวณที่ยังไม่มีการก่อสร้างเขื่อนและบริเวณตลิ่งบางช่วงที่มีขนาดความกว้างของตลิ่งที่มากกว่านั้น (บริเวณหน้าวัดพระธาตุท่าอุเทน-หน้าทำการเทศบาลหลังเดิม) 2) ลดทอนความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จากการสูญเสียพื้นที่เพาะปลูกและสภาพของตลิ่งที่ไม่เอื้อต่อการเลี้ยงปลาในกระชัง ประชาชนต้องหาเงินและต้องใช้เงินมากขึ้น เพื่อซื้ออาหารจำพวกผักตามฤดูกาลชนิดต่างๆ และปลาแม่น้ำโขงจากที่ที่เคยผลิตและหาได้ 3) วิถีชีวิตดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นเปลี่ยนแปลงและอาจสูญหายไป เช่น การเพาะปลูกผักตามฤดูกาล การเลี้ยงปลาในกระชังและการหาปลาริมชายฝั่งแม่น้ำโขงอันเนื่องมาจากกระแสน้ำบริเวณตลิ่งที่ไหลแรงและปั่นป่วนขึ้นจากการตาดผิวตลิ่งด้วยหินทิ้ง 4) องค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นถิ่นริมแม่น้ำโขงถูกทำลายจากการเปลี่ยนแปลงกายภาพตลิ่งจนทำให้บางองค์ประกอบอาจสูญหายไปในอนาคตอันใกล้ โดยเฉพาะองค์ประกอบที่สองและองค์ประกอบที่สามอันได้แก่ ตลิ่งแม่น้ำโขงและต้นไม้

ภาพที่ 13 ตลิ่งแม่น้ำโขงก่อนและหลังการสร้างเขื่อนบริเวณหน้าทำการเทศบาลหลังเก่า (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

ภาพที่ 14 ตลิ่งแม่น้ำโขงก่อนและหลังการสร้างเขื่อนบริเวณศาลหลักเมือง (ที่มา: ผู้วิจัย, 2566)

5. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ตลิ่งริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนนั้นนับเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามฤดูกาลทั้งลักษณะกายภาพและการใช้ประโยชน์ตามปัจจัยทางธรรมชาติที่เป็นสิ่งกระทำเป็นหลัก จึงส่งผลให้กายภาพของตลิ่งในอดีตมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นธรรมชาติ คือ มีการกัดเซาะพังทลายของตลิ่งเป็นบางจุดกินพื้นที่ไม่กว้างมากนัก แต่ในปัจจุบันรูปแบบการเปลี่ยนแปลงกายภาพตลิ่งแม่น้ำโขงนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปและส่งผลกระทบต่อกายภาพและการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่เพิ่มมากขึ้นอันเนื่องมาจากปัจจัยการกระทำของมนุษย์มากกว่าปัจจัยทางธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ 1) การดูดทรายในแม่น้ำโขงบริเวณพื้นที่ตอนเหนือของชุมชนท่าอุเทน ส่งผลให้ดินทรายบริเวณท้องแม่น้ำโขงบริเวณที่มีการดูดทรายเกิดการเคลื่อนตัวลงสู่บริเวณที่มีการดูดทรายส่งผลต่อเสถียรภาพความแข็งแรงของตลิ่งและยังส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทิศทางการไหลของกระแสน้ำในแม่น้ำโขงระดับล่างที่ไหลแรงและมีกระแสน้ำปั่นป่วนมากขึ้น 2) การทำลายพืชพรรณเดิมริมตลิ่งลดทอนความมั่นคงแข็งแรงของตลิ่งและการช่วยยึดเกาะหน้าดินของระบบรากพืช 3) การก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งที่มีการดำเนินการแล้วเสร็จในบริเวณตอนเหนือชุมชนท่าอุเทนและฝั่งประเทศเพื่อนบ้าน ส่งผลให้กระแสน้ำในแม่น้ำโขงไหลเร็วขึ้นจากการตาดผิวแข็งของวัสดุคอนกรีตและหินจนเกิดการกัดเซาะตลิ่งบริเวณพื้นที่ท้ายเขื่อนมากขึ้น ซึ่งทั้งสามปัจจัยนี้เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกายภาพตลิ่งริมแม่น้ำมากที่สุดจนนำไปสู่โครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงของทางภาครัฐในที่สุด และอาจสร้างผลกระทบต่อเนื่องในด้านต่างๆ ไปยังพื้นที่ท้ายชุมชนบริเวณที่ยังไม่มีการก่อสร้างเขื่อนต่อไปไม่สิ้นสุด

ภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงมีคุณค่าและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนท่าอุเทนเป็นอย่างมาก ในแง่ของการเป็นแหล่งผลิตอาหารตามฤดูกาลทั้งผักและปลา สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนมาตั้งแต่อดีต สะท้อนเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์เฉพาะถิ่นที่โดดเด่นจากองค์ประกอบภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขง 5 อย่างประกอบรวมเข้าด้วยกัน โครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงของทางภาครัฐได้สร้างการเปลี่ยนแปลงกายภาพของตลิ่งแม่น้ำโขงเปลี่ยนไปจากกายภาพเดิมที่เป็นลักษณะตลิ่งธรรมชาติดินธรรมชาติเปลี่ยนไปเป็นตลิ่งคอนกรีตเสริมเหล็กและหินทั้งนั้นได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์พื้นที่และการคงอยู่ของภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงชุมชนท่าอุเทนอย่างรุนแรง ด้วยรูปแบบและวัสดุในการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งที่มีการออกแบบไม่สอดคล้องกับกายภาพ บริบท และวิถีชีวิตเดิมของชุมชน ขาดความเข้าใจในนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่น จึงอาจพูดได้ว่าเป็นตัวทำลายเอกลักษณ์ภูมิทัศน์พื้นที่ริมแม่น้ำโขงและวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชนที่

เกี่ยวข้องกับสายน้ำให้เปลี่ยนแปลงและอาจสูญหายไปในอนาคตอันใกล้ ในอดีตที่ผ่านมาโครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำโขงและแม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ ในประเทศไทย ได้มีการดำเนินการก่อสร้างมาแล้วมากมายซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเขื่อนที่มีรูปแบบเดียวกันเกือบทั้งหมด ถึงจุดนี้คงไม่ต้องนึกถึงความเสียหายในเชิงระบบนิเวศ วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนที่ผ่านมาว่ามีมากเพียงใด และอนาคตต่อจากนี้หากโครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งยังคงมีการเดินหน้าก่อสร้างต่อไปโดยใช้รูปแบบเขื่อนที่ไม่สอดคล้องกับระบบนิเวศและวิถีชีวิตเดิมของชุมชนแห่งนั้น ๆ ย่อมจะสร้างผลกระทบมากยิ่งขึ้นไปเพียงใด จุดนี้เองที่ทำให้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะไปยังหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่และรับผิดชอบการออกแบบและก่อสร้างเขื่อนป้องกันตลิ่งแม่น้ำลำคลอง ใน 4 ประเด็นต่อไปนี้ 1) ควรมีการศึกษาสภาพทางกายภาพและระบบนิเวศบริเวณตลิ่งแห่งนั้น ๆ ก่อนที่จะมีการก่อสร้างโดยละเอียด 2) ควรมีการศึกษาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาตลิ่งพังทลายในบริเวณที่จะทำการออกแบบและก่อสร้าง 3) ควรทำการศึกษาลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแม่น้ำโขงให้ครอบคลุมในทุกมิติ 4) ควรมีกระบวนการมีส่วนร่วมภาคประชาสังคมอย่างกว้างขวาง เช่น การระดมความคิดเห็น การทำประชาพิจารณ์ต่อรูปแบบเขื่อนป้องกันตลิ่งให้มีรูปแบบที่เหมาะสมกับระบบนิเวศ สภาพทางกายภาพของตลิ่งและวิถีชีวิตของคนในชุมชน

6. เอกสารอ้างอิง

- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อุษานีย์.
- โกวิทย์ วาศิลป์. (2557). ต้นไม้กับประวัติศาสตร์ภูมินิเวศชุมชน. *เอกสารประกอบการนำเสนอในงานประชุมวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ครั้งที่ 10* (น. 28-33). มหาสารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2547). *สาระของชนบทในบางมิติ ที่ต้องอาศัยการรู้แจ้งจากประสบการณ์ ภาคสนาม. ในมรดกความงามของสภาพแวดล้อมท้องถิ่นไทย*. กรุงเทพฯ. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- ศนิ ลิ้มทองสกุล. (2549). ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทย. *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมและการวางผัง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, ฉบับที่ 4(2), 143-154.
- <https://so02.tcithaijo.org/index.php/jars/article/download/169246/121771/475183>